

проф. др **Ксенија Кончаревић**
Православни богословски факултет
Катедра за филологију
Београд

Из историјата наставе славистике на Православном богословском факултету у Београду: др Димитрије Ђуровић (1882-1945)

Сажетак. У раду се на основу архивске грађе и доступних извора расветљава животни пут, као и богато и разноврсно стваралаштво др Димитрија Ђуровића (1882-1945), са посебним освртом на његову делатност на Православном богословском факултету у Београду. Анализирају се и његова најзначајнија дела – *Руски књижевни језик* из 1931. и *Руско-српскохрватски речник са граматиком руског језика* из 1936. у контексту свога времена и са позиција савремене лингвистичке русистике.

Димитрије Ђуровић спада у плејаду међуратних слависта који су за собом оставили обимно и значајно дело, али су стицајем околности касније били препуштени заборава. У целокупној послератној русистичкој продукцији, како се обавештавамо из *Библиографије југословенске*¹ и *Библиографије српске лингвистичке русистике*², нема ниједног прилога посвећеног његовом животу и делу, макар и пригодног карактера (некролози, чланци писани поводом јубилеја и сл.), а изостала је и валоризација његовог доприноса српској славистици у ширем контексту лонгитудиналног праћења њеног развоја. Концизна информација о кључним моментима његове професионалне биографије и о два најзначајнија дела што их је остварио у области лингвистичке русистике садржана је једино у монографији *Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године* др Даре Дамљановић³. У овом раду покушаћемо да на основу архивске грађе и доступних извора расветлимо животни пут, као и богато и разноврсно стваралаштво овог вредног посленика на пољу лингвистичке и књижевне славистике, са посебним освртом на његов русистички опус.

О Ђуровићевом животном путу у славистичкој јавности било је познато већма мало: да је био магистар и доктор славистичких наука, да је студирао филологију и упоредну граматiku словенских језика у Новгороду, Прагу, Лајпцигу, Петрограду

* Излагање на научном скупу „Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати“ одржаном на Православном богословском факултету у Београду 26. децембра 2008. у склопу пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ П. Пипер, *Библиографија југословенске лингвистичке русистике (1945-1975)*. Нови Сад, Матица српска, 1984; П. Пипер, *Библиографија југословенске лингвистичке русистике (1976-1985)*. Нови Сад, Матица српска, 1990; К. Кончаревић, Р. Трнавац, *Библиографија југословенске лингвистичке русистике (1986-1991)*. Нови Сад, Матица српска, 2004.

² Б. Вићентић, П. Пипер, *Библиографија српске лингвистичке русистике (1991-2000)*. Нови Сад, Матица српска, 2006.

³ Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године*. Београд, Филозофски факултет, 2000, стр. 153-154.

и Москви, да је радио најпре као професор гимназије, а касније као професор Православног богословског факултета, Трговачке и Војне академије, те да је предавао на иностраним универзитетима (Варшава, Кијев, Одеса)⁴. Грађа из Архива Православног богословског факултета Универзитета у Београду⁵, као и секундарна литература из области историје српске књижевности⁶ (Ђуровић се, као и његов велики савременик Радован Кошутић, бавио не само научним, него и књижевним и публицистичким радом), откривају нам више података из његове биографије.

Димитрије Ђуровић рођен је у селу Петрово Копито код Даниловграда 29. октобра 1882, а страдао је у логору смрти Маутхаузен априла 1945. године, не дочекавши слом нацизма и ослобођење своје отаџбине. Отац Петар био је официр црногорске војске, а мати му Круна потицала је из угледне породице Ђурановића. Основну школу завршио је 1893. године у Даниловграду, а као изразити таленат добио је руску стипендију за даље школовање. Гимназију је учио у Новгороду и завршио је 1903. године. Након тога опредељује се за студије словенске филологије и упоредне граматике индоевропских језика најпре у Москви, а затим у Прагу, Лајпцигу и Петрограду, завршивши их 1907. У Петрограду ће 1912. магистрирати, да би након годину дана и докторирао на тему *Говори общеславянско-го языка*. Рукопис ове дисертације, са оштећењима, чува се у библиотеци Матице српске у Новом Саду; интегрални текст Ђуровићеве дисертације објављен је и у засебној књизи у Варшави 1913. године, на руском језику⁷. Судаћи по литератури којом се служио приликом писања тезе, владао је руским, немачким, француским, енглеским, италијанским, латинским и грчким језиком, што је представљало више него солидан предуслов за бављење тако комплексним и захтевним областима филологије као што су палеославистика и индоевропеистика. По докторирању упућен је на студијски боравак у Немачку и Француску, а 1914. у Далмацију ради проучавања народних обичаја и језика тамошњег живља – све на иницијативу Руске академије наука са седиштем у Петрограду. Овај податак већ довољно сведочи о томе колико су се у руским филолошким круговима онога доба цениле способности младог Ђуровића. Децембра 1914. објавио је извештај о раду у Далмацији у Академијином *Сборнику*.

Димитрије Ђуровић отпочео је службовање одмах након завршетка студија, 1908. године, најпре у Варшави, као професор Гимназије и предавач на Педагошким курсевима при тамошњем Универзитету. Ту је исте године склопио брак са Софијом Козловском (Холм, Русија 1886 – Улцињ, Црна Гора 1923), професором гимназије. Из тога брака потекла су деца Сергије, потоњи доктор економских наука, универзитетски професор у Београду, и Марија, професор гимназије. Други

⁴ Исто, 154.

⁵ *Персонални досије др Димитрија Ђуровића*. – Архив Православног богословског факултета Универзитета у Београду. Досијеа наставника, фасцикла бр. 25; *Записници са седница Професорског савета Православног богословског факултета Универзитета у Београду*. Књ. 1: 1920-1929; књ. 2: 1930-1939 (укоричени фотокопирани записници)

⁶ *Ž. Voškov (ured.), Leksikon pisaca Jugoslavije*. Novi Sad, Matica srpska, 1979, t. II, str. 78; Н. Р. Миљанић, *Прилог био-библиографији др Димитрија Ђуровића*. – Библиографски вјесник, Цетиње, 1977, бр. 1, стр. 129-133. Напомењемо да библиографија коју наводи Миљанић није потпуна, и да смо је за ову прилику значајно допунили јединицама ексерцираним из двотомне библиографије Б. Цисаржа *Један век периодичне штампе СПЦ. Библиографски опис часописа и листова са прегледом – садржајем свих радова објављених у њима од 1968. до 1970. године*. Београд, 1986.

⁷ *Говори общеславянско-го языка (с лингвистической картой)*. Варшава, 1913.

браќ Ђуровић ће склопити у Београду 1927. са Наталијом, рођ. Крунић, професором (кум на венчању био му је знаменити палеослависта Петар Ђорђић).

После евакуације из Варшаве, у ратном вихору 1915. прелази са породицом у Кијев, где му је на Универзитету поверено држање курса *Фонетика црквенословенског језика* и *Препород код Словена почетком XIX века* (1915-1916). Уследила је нова евакуација, овај пут у Одесу, где Ђуровић наставља своју професорску делатност, а ангажује се и у смештању српских ђака избеглица и њиховом обучавању. Године 1920. долази са породицом у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, где добија намештење као предавач руског језика на Филозофском факултету у Скопљу. Због опасности од маларије која је харала у оним крајевима, а која је могла угрозити здравље не само њему, него и његовој супрузи, једанаестогодишњем сину и осмогодишњој кћерки, напустио је својом вољом ову дужност и прешао најпре у Улцињ (1923), где се запослио као професор и директор гимназије, да би наредне четири године службовао, у својству гимназијског професора, у Алексинцу, Суботици и, напосокон, у Бачком Петровцу (овде је био и вршилац дужности директора гимназије). У Београд се враћа 1927. постављењем за професора Државне трговачке академије (установе у рангу средње школе) у Земуну. Природно је, с обзиром на академски степен који је поседовао и искуство у извођењу наставе на познатим и признатим универзитетима у свету, да је сада већ средовечни Ђуровић желео да и у својој земљи оствари каријеру универзитетског професора и научника. У Србији онога доба, међутим, прилике му као русисти нису ишле на руку: од високошколских установа руски језик био је, поред Филозофског (на матичној катедри, где су у то доба предавали Радован Кошутић и Александар Погодин, и у својству другог стручног предмета), заступљен још једино на Православном богословском факултету и у Војној академији (а тек од оснивања, 1937. године, и на Музичкој академији)⁸. Одласком Радована Кошутића са места хонорарног наставника руског језика⁹ стекли су се услови да Православни богословски факултет понуди одговарајући ангажман другој висококвалификованој особи. Избор је, очигледно са много основа, пао на Димитрија Ђуровића: за наставу руског језика квалификовали су га и неоспорно практично знање језика стечено у аутентичној говорној средини, и научни радови, за наставу црквенословенског – докторат и радови из палеославистике, уџбеник из етимологије, као и искуство у вођењу универзитетског курса предавања фонетике црквенословенског језика стечено на Кијевском универзитету. У записнику са седнице Професорског савета од 1. новембра 1927. године читамо:

т. 2. Декан саопштава Савету, да је г. Др Радован Кошутић, хонорарни наставник за руски језик, дао оставку и чита његову оставку. Стога Декан предлаже, да Савет изабере новог наставника за руски језик, а исто тако и за црквенословенски језик.

Господин професор Димитријевић предлаже Савету, да се за хонорарног наставника рускога језика, а исто тако и црквенослов. језика изабере г. Др Димитрије Ђуровић, бив. доцент Петроградског универзитета, лектор Скопског универзитета у оставци, а сада проф. Државне трговачке академије у Београду.

Савет решава да се за хонорар. наставника рускога језика са 2 ч. недељно и за хонорар. наставника за црквенословенски језик са 4 ч. недељно изабере г. Др Димитрије Ђуровић, проф. Државне трговачке академије у Београду.

⁸ Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 143-145.

⁹ Текст Кошутићеве оставке од 29. октобра 1927. публиковали смо у: К. Кончаревић, *Непознати документи о универзитетској делатности Радована Кошутића*. – Славистика, Београд, 2008, књ. XII, стр. 400.

О овоме је извештен ректор Универзитета (допис бр. 973 од 1. новембра 1926), а на основу дописа Ректората бр. 3694 од 28. новембра 1927. и седничког записника Савета Факултета од 9. децембра 1926. сазнајемо да је министар просвете под бр. П. 15602 од 15.11.1926. поставио за хонорарног професора руског језика на Православном богословском факултету предложеног кандидата, др Димитрија Ђуровића. Дописом Ректората бр. 3912 од 12. децембра 1927. Факултет и кандидат извештавају се о висини новчане накнаде за хонорарни ангажман (50 динара по одржаном часу).

Нису само материјални разлози, како ћемо видети из даљег излагања, руководили Димитрија Ђуровића да се 25. јуна 1928. обрати Професорском савету са молбом за стални хонорар од, како сазнајемо из записника са седнице, 2.500-3.000 дин (аутентична молба није сачувана). Савет решава да ову молбу усвоји и да се од управе Универзитета тражи посебно одобрење. Уследиће допис декана Факултета, протојереја др Лазара Мирковића, бр. 814 од 25. јуна 1928. године:

Господине Ректоре,

Савет Богословског факултета у седници својој од 25. јуна о. г. изабрао је г. Д-ра Димитрија Ђуровића, досадашњег хонорарног наставника овог Факултета од часа, за сталног хонорарног наставника са хонораром од 2.500-3.000 динара месечно.

Извештавајући Вас, Господине Ректоре, о овоме избору, част ми је умолити Вас за дејство, да се овај избор потврди.

На полеђини документа забележен је одговор Ректората упућен Деканату:

Универзитетска Управа у својој седници од 27. јуна о. г. није могла примити овај предлог, пошто је г. Ђуровић већ сталан државни чиновник.

Ректор
Чед.(омиљ) Митровић

Професор Ђуровић најпре указује на могућност да буде ангажован као стални хонорарни професор, а не само контрактуални, позивајући се на аналогни случај са Философског факултета у Скопљу (писмо Декану од 29. јуна 1928), а затим, у другом писму писаном истог дана, одлучује да изјави спремност да понуди оставку на дотадашње запослење, само да би прешао на Богословски факултет:

Част ми је доставити Вам, да ћу, кад ми се по контракту одобри месечни хонорар у суми од 3000 (три хиљаде) динара, поднети оставку на положај професора Државне трговачке академије, где сам, услед тога, што ми још нису урачунате године указне службе у Русији, разврстан као професор чиновник 1. категорије, 7. групе, 3. степена.

Записник са седнице Професорског савета одржане 30. јуна констатује ову молбу са нарочитим нагласком на то да би кандидату прелазак на Богословски факултет омогућио да се посвети само научном раду. Очигледно је да је у самој установи постојала и потреба за сталним наставником који би компетентно изводио предавања из два студијска предмета, али и разумевање за Ђуровићеву амбицију, што имплицитно показује да је на Факултету оставио добар утисак као предавач (што је можда још уочљивије ако се сетимо конфликтних ситуација са претходним хонорарним сарадником, професором Радованом Кошутићем)¹⁰, а да су се овде цениле и његове неоспорне научне квалификације. У томе духу сачињено је и обраћање декана Православног богословског факултета ректору Београдског Универзитета, у коме се износи следеће:

¹⁰ О овоме в. детаљније: К. Кончаревић, *Непознати документи о универзитетској делатности Радована Кошутића*. – Славистика, Београд, 2008, књ. XII, стр. 394-400.

Господине Ректоре,

Савет Богословског факултета је у смислу чл. 48. зак(она) о Университету и чл. 130 зак(она) о чиновницима изабрао у седници својој од 30. јуна о. г. Г-на Др. Димитрија Ђуровића, досадашњег хонорарног наставника од часа на овом факултету, а професора Државне Трговачке Академије (1. категорије, 7. групе, 3. степена) за контрактуалног хонорарног наставника за руски и црквенословенски језик са хонораром од 3.000 динара месечно.

Бирајући г. Ђуровића за контрактуалног хонорарног наставника овог факултета Савет Богословског факултета имао је у виду и тај разлог, што је г. Ђуровић, напуштајући државну службу, изјавио жељу, да ће се посветити само научном раду у Богословском факултету.

Част ми је, Господине Ректоре, умолити Вас за дејство да се овај избор потврди.

На полеђини документа налазимо две одлуке Ректората: бр. 2590 од 3. јула 1928, да се „питање о избору г. Ђуровића остави за јесен“, и бр. 2590 од 25. септембра 1928, по којој је Управа Универзитета решила, „с обзиром на положај г. Ђуровића у државној служби и стања кредита одређеног за хонорарне и контрактуалне професоре, да г. Ђуровић остане и даље хонорарни професор од часа, као што је и до сада био“. Дана 16. октобра Декан извештава Професорски савет да Ректорат није прихватио избор Димитрија Ђуровића за контрактуалног хонорарног професора.

Академску 1928/29. годину проф. Ђуровић провешће у својству хонорарног професора по часу. Улазак у трећу годину овакве врсте службовања подстаћи ће га да поново, писмом од 2. новембра, покуша да реши свој академски и научни, а свакако и материјални статус:

Г. Декану Богословског факултета Београдског Универзитета.

Преоптерећен сам часовима у Државној Трговачкој Академији у Земуну и путовањем од Београда до Земуна и натраг, што ме нарочито омета у мом научном раду; зато ми је част замолити факултетски савет, да се издејствује код Г. Министра Трговине и Индустије, да се ослободим од часова у Академији и да се доделим Факултету на рад, где имам 6 недељних часова предавања и практичног рада, а обрада градива, које се даје студентима, изискује доста времена и стручности као и неопходност праћења литературе предмета.

Обично Министарство Просвете додељује Университету професоре средњих школа на предлог Универзитета, иако не предају ништа, већ служе као помоћно особље у семинарима; мој је случај свакако друкчији, те мислим, то се може остварити, иако се ствар овде тиче Министарства Трговине: сви ресори имају циљ један – служење народној култури и држави.

Молбу је декан Православног богословског факултета, протојереј Стева М. Димитријевић, свесрдно подржао писмом ректору Универзитета у Београду под бр. 1579 од 2. новембра 1929. године:

Г. Др Димитрије Ђуровић, професор Државне Трговачке Академије у Земуну, хонорарни је наставник Словенског и Руског језика на Богословском факултету. Он на Факултету има 6 недељних часова предавања и практичног рада. Обрада градива, које је дужан дати студентима, изискује доста времена, стручног научног рада и праћења литературе својих предмета. У свему томе смета му рад у Трговачкој Академији, још у другом месту, у које је, нарочито у зимње доба дангубно, а некад и немогућно на време стићи.

С тога ми је част молити Г. Ректора, да изволи издејствовати од Г. Министра Трговине и Индустије ослобођење г. Ђуровића од држања часова у Трговачкој академији и упућивање Университету, односно Богословском факултету на рад.

Министарство Просвете чини овакве услуге разним просветним и хуманим установама, па је се надати, да ће се и Г. Министар Трговине и Индустије одазвати потреби овога Факултета.

Ректорат је, како се види из акта бр. 4370 од 13. новембра 1929, благонаклоно решио ову молбу:

Универзитетска Управа у седници својој од 12. новембра ове године прима предлог Деканата Богословског факултета да се умоли г. Министар Трговине да г. Ђуровића ослободи од часова у Трговачкој Академији и упути на рад Универзитету.

Под истим бројем и датумом ректор Универзитета Чедомил Митровић доставља министру трговине и индустрије на сагласност одлуку да професора Ђуровића „ослободи часова у Академији и додели на рад Богословском факултету Београдског Универзитета“. Из Министарства стиже позитиван одговор бр. 33725/N од 15. новембра 1929., у складу са којим

„ово Министарство нема ништа против прелаза г. Др Ђуровића у ресор Мин. Просвете, како би био постављен при којој гимназији у Београду а био додељен Богословском факултету у Београду на рад. Г. Др Ђуровићу се, услед овога, одобрава прелаз у ресор Мин. Просвете“.

Из Општег одељења Министарства просвете ова одлука прослеђује се 20. новембра Одељењу за средњу наставу. Одатле ће стићи одговор (бр. 46334 од 5. децембра 1929) који ће осујетити и Ђуровићеву академску каријеру, али и потребе Православног богословског факултета:

Министарству трговине и индустрије.

Част ми је извести, да Министарство просвете не може поставити г. Др Ђуровића, јер нема буџетске могућности за његово постављење.

По наређењу Министра просвете
начелник Одељења за средњу наставу
(потпис нечитак)

Такође, Министарство трговине и индустрије преиначује претходно дату сагласност, извештавајући Ректорат Универзитета актом бр. 37287/N да је „г. Др Ђуровић као наставник врло потребан школи у којој се сада налази и да га ово Министарство не може уступити за циљеве наставе на Универзитету“. Одлука је професору Ђуровићу саопштена 23. децембра 1929. године.

Није познато до ког момента је Ђуровић предавао на Православном богословском факултету. Сви су изгледи да је то било до краја академске 1929/30. године, будући да тек 26. јуна 1930. Професорски савет решава да се распише „стечај за наставника руског и црквенословенског језика“¹¹.

Године проведене у универзитетској средини биле су подстицајне по Ђуровићево стваралаштво. И поред оптерећености наставом у две просветне установе, он је смогао снаге да напише студију *Народност староцрквенословенског језика*, коју ће најпре објавити у *Богословљу* бр. 3 и 4 за 1928. годину (в. нап. 20), а затим и као засебну публикацију, чији ће приказ са позитивном оценом доспети и на странице гласила Одељења за руски језик и књижевност Совјетске академије наука (в. нап. 28). Такође, овај период Ђуровић је искористио и за писање књиге *Руски књижевни језик*, објављене 1931, која по својој концепцији, како ћемо касније показати, представља универзитетски уџбеник, као и за прикупљање грађе за лексикографско дело којим ће задужити генерације преводилаца, студената и свих проучавалаца руског језика – *Руско-српскохрватског речника са грамати-*

¹¹ Увид у архивску грађу омогућио нам је да исправимо омашку присутну и у *Leksikonu pisaca Jugoslavije*, и у Миљанићевом *Прилогу био-библиографији др Димитрија Ђуровића* (в. нап. 6) – тврђњу да је на Православном богословском факултету професор Ђуровић био ангажован само 1927. г.

ком руског језика из 1936. године¹². Искуство стечено у раду са студентима на Филозофском факултету у Скопљу и Богословском факултету у Београду он посебно апострофира у предговору *Речнику*, истичући да му је оно омогућило да стекне реалан увид у потребе „како академске омладине, тако и ширих интелегентних кругова који не би хтели да изгубе везу са духовним творевинама руског народа“¹³. Ипак, одлазак са Факултета означиће почетак силазне линије у Ђуровићевом стваралаштву, барем када је реч о његовом доприносу русистици – изумимамо, наравно, довршетак рада на *Речнику* и значајна преводилачка прегнућа (в. нап. 32). Једном великом научном потенцијалу стицајем неповољних животних околности није било суђено да донесе онакав и онолики плод какав се од њега с пуним правом могао очекивати. Бирографија је покосила таленат каквих је у нашој славистици, не само онога доба, било мало.

Од 1930. до 1937. Ђуровић ће предавати руски језик на Војној академији у Београду. Међутим, због осуде државне политике у погледу успостављања Конкордата – што, са своје стране, говори о његовој дубокој оданости Православљу и националној идеји, као и спремности да зарад својих уверења свесно прихвати и страдања, и социјалну деградацију (дакле, да не остане на нивоу кабинетског интелектуализма) – године 1937. био је ухапшен и изведен пред Суд за заштиту државе. Није осуђен, али је превремено пензионисан. Од 1938. хонорарно предаје руски језик на Високој економско-комерцијалној школи.

Ратне године донеле су нове трагичне догађаје у Ђуровићевом животу. Пошто је у окупираном Београду сарађивао са илегалцима, припадницима Народно-ослободилачког покрета, године 1942. био је ухапшен од стране Специјалне полиције и одведен у Бањички логор, да би одатле био депортован за злогласни концентрациони логор Маутхаузен, где је живот мученички окончао у крематоријуму неутврђеног дана априла 1945. године, пред сам крај рата.

Ђуровић је за собом оставио волуминозно и у садржајном погледу веома хетерогено дело: бавио се палеославистиком, етимологијом, дијалектологијом, теоријом и историјом словенских и српске књижевности, лексикографским радом, преводилаштвом, публицистиком, књижевном критиком. Објавио је 10 монографских публикација, од тога 4 у иностранству, на руском језику¹⁴, а остало у земљи¹⁵. Студије, научне радове, приказе, критике, публицистичке чланке публиковао је у часописима: *Журнал Министерства народного просвещения* (Санкт-Петербург)¹⁶, *Русский филологический вестник* (Варшава)¹⁷, *Журнал славянской*

¹² У *Предговору* аутор експлицитно наводи да је грађу за ово дело почео да сакупља управо у време своје наставничке делатности на Богословском факултету, „тежећи да попуни једну празнину у помоћним средствима за изучавање руског језика“ (стр. 6).

¹³ Исто.

¹⁴ *Уроки по етимологији руског језика*. Варшава, 1909; *Литературная деятельность К. Гавличека*. Воронеж, 1909; *Говоры общеславянского языка (с лингвистической картой)*. Варшава, 1913; *Литература как особый способ познания мира*. Киев, 1917.

¹⁵ *Студија о српској народној лирици*. Скопље, 1922; *Из историје књижевног препорода*. Суботица, 1927; *Народност старо-словенског језика*. Београд, 1928; *Народне умотворине*. Београд, 1931; *Руски књижевни језик*. Београд, 1931; *Речник руско-српскохрватски са граматицом руског језика*. Београд, 1936 (1. издање), 1946 (друго, постхумно објављено репринт издање).

¹⁶ *Ответ моему критику*. – Журнал Министерства народного просвещения, Санкт-Петербург, август 1909, стр. 221-223.

¹⁷ Валерий Погорелов: *Краткая сербская хрестоматия*. Варшава, 1911. – *Русский филологический вестник*, 1912, бр. 3, стр. 254-294 [критика]; *К вопросу о происхождении имен славянских народов*. – Исто, 1912 (без других података).

филологији (Львов)¹⁸, Мисао (Београд)¹⁹, Књижевни Север (Суботица)²⁰, Прогласни гласник (Београд)²¹, Светосавље (Београд)²², Богословље (Београд)²³, Летопис Матице српске (Нови Сад)²⁴, Народна одбрана (Београд)²⁵, Пут (Београд)²⁶, Гласник Југословенског професорског друштва (Београд)²⁷, Преглед (Сарајево)²⁸. У једном респектабилном извору налазимо податке да је сарађивао и у часописима *Сборник Академији Наук* (Санкт-Петербург, 1914), *Русская речь* (Одесса, 1917), *Русское слово*, *Русские ведомости*, *Русское богатство* (Санкт-Петербург), *Narodni listy* (Praha), *Славянский век* (Wien), *Славянское эхо*, *Kurijer Warszawski*, *Gomec* (Warszawa)²⁹, али до подробнијих библиографских података у овим случајевима нисмо дошли. Његова дела приказивана су на страницама пе-

¹⁸ *Сербскохорватскиј genit. plural na –a*. – Журнал славянској филологији, Львов, 1937, бр. 3.

¹⁹ *Преглед теорија о постанку мита*. – Мисао, Београд, 1923, књ. XII, св. 7-8, стр. 1193-1199; књ. 13, св. 1, стр. 1275-1286; *Бранко Радичевић као производ духа словенске расе*. – Исто, 1924, књ. XVI, св. 8, стр. 1102-1111; *О пореклу песама бугарштина с етимолошког гледишта*. – Исто, 1924, књ. XVI, св. 9; *Марко Краљевић као измишљени народни јунак*. – Исто, 1925, књ. XVII, св. 3-4.

²⁰ *Петар Петровић Његош као уметник народњак*. – Књижевни Север, Суботица, 1925, књ. I, св. 1, стр. 250-253; *Значај Тура Даничића у историји југословенске научне мисли*. – Исто, 1925, књ. I, св. 8, стр. 293-296.

²¹ *О пореклу словеначког писма*. – Прогласни гласник, Београд, новембар 1927, стр. 129-147.

²² *Култура без социјалне правде и хришћанство*. – Светосавље, Београд, 1932, бр. 1, стр. 49-52; *Народњачко-славенофилска Русија*. – Исто, 1933, бр. 2, стр. 105-114; *Свет са верским и друштвеним идеалом и свет са политичко-економским теоријама и мртвим душама*. – Исто, 1933, бр. 2, стр. 6-10; *Петар II Петровић Његош и А. С. Пушкин*. – Исто, 1934, бр. 2, стр. 111-113.

²³ *Народност староцрквенословенског језика*. – Богословље, Београд, 1928, бр. 3, стр. 223-232; бр. 4, стр. 280-312; *Улога црквенословенског језика у стварању уметничких метафора у нашој народној поезији*. – Исто, 1928, бр. 3, стр. 42-52.

²⁴ *Јован Јовановић Змај као песник словенске емоционалности*. – Летопис Матице српске, Нови Сад, 1933, бр. 1, стр. 7-14.

²⁵ *Главна етапа живота Русије*. – Народна одбрана, Београд, 1930, бр. 42, стр. 666-667; бр. 43, стр. 680-681; бр. 44, стр. 697-699; бр. 48, стр. 765-767; бр. 50, стр. 794-796; 1931, бр. 3, стр. 41-43; *Идеје водиле у животу нашег народа*. – Исто, 1930, бр. 39, стр. 610-612; бр. 40, стр. 632-633; бр. 41, стр. 647-651; бр. 42, стр. 660-662; бр. 43, стр. 675-676; бр. 44, стр. 690-691; бр. 46, стр. 722-724; бр. 47, стр. 742-745; бр. 48, стр. 762-764; бр. 49, стр. 775-777; бр. 51, стр. 908-810; бр. 52, стр. 821-823; 1931, бр. 1-2, стр. 10-11; бр. 5, стр. 71-72; бр. 8, стр. 93-84; *Из божићних обичаја*. – Исто, 1931, бр. 1-2, стр. 11; *Морални препород*. – Исто, 1931, бр. 1-2, стр. 15-16; *Из извора народне мисли. Поводом критике приповедака Мићуна Павићевића*. – Исто, 1931, бр. 1-2, стр. 30-31; *Значај просвећености у усавршавању друштвеног живота*. – Исто, 1931, бр. 4, стр. 52; *Ф. М. Достојевики*. – Исто, 1931, бр. 7, стр. 99-100; *Достојевики и нова Русија*. – Исто, 1931, бр. 7, стр. 106-107; *Два генија Словенства о јединству духа наше расе*. – Исто, 1931, бр. 8, стр. 127-128; *Интелигенција у улози онемелог Захарије и духомрси у улози интелигенције*. – Исто, 1931, бр. 10, стр. 155-156; *Како се читају народне умотворине*. – Исто, 1931, бр. 11, стр. 172-173; *Легенда о скамењеним витезовима*. – Исто, 1931, бр. 12, стр. 192-193; *Хладна обредност и жива вера*. – Исто, 1931, бр. 15-16, стр. 239-241; *Ускришња ноћ. Прича из доба Нерона од Емила Жебара*. – Исто, 1931, бр. 15.16, стр. 248-249 [превод]; *Бесмртност духовних творевина*. – Исто, 1931, бр. 17, стр. 269-270; *Једна страница из историје словенског препорода*. – Исто, 1931, бр. 19, стр. 299-300; *Из филозофије наше народне поезије*. – Исто, 1931, бр. 20, стр. 315-316.

²⁶ *Црквенословенски језик као огледало словенске културе и цивилизације*. – Пут, Београд, 1933, бр. 1, стр. 3-14; *Једна страница из словенске митологије освенчена хришћанством*. – Исто, 1933, бр. 3, стр. 132-135; *Митски елементи у светлости хришћанства у песми „Цар Лазар се приволева царству небеском“*. – Исто, 1933, бр. 1, стр. 280-286.

²⁷ *Митолошки елементи у песми „Цар Лазар се приволева царству небеском“*. – Гласник Југословенског професорског друштва, Београд, 1935, бр. 8.

²⁸ *Идеја добра и зла у књижевности*. – Преглед, Сарајево, 1939, св. 190, стр. 514-519.

²⁹ *Ž. Boškovič (ured.), Leksikon pisaca Jugoslavije*. Novi Sad, Matica srpska, 1979, t. II, str. 78.

троградског *Журнала Министарства народног просвешћенија*³⁰, у светским оквирима признатог филолошког гласила *Известия по русскому языку и словесности Академии СССР*³¹ и *Српског књижевног гласника* (Београд)³². Својим преводилачким радом пружио је драгоцен допринос српско-руским књижевним везама³³. Најзад, о квалитету његовог литерарног стваралаштва говори и чињеница да је био заступљен у једној руској антологији³⁴, као и у избору из црногорске поезије публикованом на страницама угледног београдског књижевног часописа³⁵.

Српску русистику Ђуровић је задужио пре свега респектабилним прегледом граматике руског језика и волуминозним руско-српским речником. Ова два значајна дела биће предмет разматрања у нашем даљем излагању.

Руски књижевни језик из 1931. године трећа је по реду граматика руског језика која се појавила у Србији у међуратном раздобљу³⁶ и шеста од изласка првог штампаног дела ове врсте намењеног српском аудиторijуму³⁷. По обиму она заузима треће место, после Кошутине петроградске фонетике, његове морфологије и првог издања Илићеве граматике. У најопсежнијем раду посвећеном историјату уџбеника и приручника за наставу и учење руског језика у српским школама Ђуровићево дело приказано је, мимо очекивања, у свега пет реченица, са образложењем да „није било намењено у наставне сврхе“³⁸. Заиста, за разлику од већине побројаних, Ђуровићев граматички преглед нема екплицирану дидактичку намену нити у наслову или поднаслову, нити у предговору, као што је то случај код других аутора. Ипак, ово дело несумњиво садржи синтезу научног и дидактичког приступа у излагању материје (исто као и Кошутине *Облици*, с тим што

³⁰ И. Анненский, *Уроки по этимологии русского языка Д. П. Джуричича, преподавателя гимназии, 1909, 69 с.* – Журнал Министарства народног просвешћенија, 1909, № 4, с. 206-208. [Приказ]

³¹ Д. Ђуровић, *Народност старо-словенског језика*. Београд, 1928. – Известия по русскому языку и словесности Академии СССР, Ленинград, 1930, 2, стр. 164-167. [Приказ са веома повољном оценом овога издања]

³² Р. М. А., *Др Дим. Ђуровић, Народне умотворине*. – Српски књижевни гласник, Београд, 1931, књ. 34, св. 4, бр. 316-317 [Приказ]; К., *Др Дим. Ђуровић, Митолошки елементи у песми „Цар Лазар се приволева царству небеском“*. – Српски књижевни гласник, Београд, 1935, књ. 45, св. 4, стр. 326. [Приказ]

³³ Са руског је преводио Ивана Тургејева (*Часовник и друге приповетке*. – Сабрана дела, Београд, с. а., књ. 15 и *Критике и писма*, – Сабрана дела, Београд, с. а., књ. 20) и Бориса Пилњака (*Волга утиче у Каспијско море*. Београд, 1934; друго изд. Сарајево, 1958).

³⁴ В. Погорелов, *Краткая сербская хрестоматия*. Варшава, 1911.

³⁵ *Савремена поезија у Црној Гори*. – Српски књижевни гласник, Београд, 1912, бр. 10, стр. 798.

³⁶ Претходила су јој дела М. Анђелковића *Грамматика руског језика за средње школе и самоуке*. 3. изд. Београд, 1922, 63 стр. и С. М. Куљбакина *Руска грамматика за седми и осми разред реалних гимназија*. Београд, 1930, VI + 94 стр. После ње у српској русистици неће се појавити ниједан засебан преглед граматике; граматичка материја биће обрађивана једино у склопу ширих уџбеничких остварења: М. С. Московљевић, *Уџбеник руског језика (Практичне вежбе. Преглед граматике. Читанка. Речник)*, Београд, 1939, 252 стр.; В. А. Моторнов, *Практични курс руског језика. Фонетика (карактеристичне особине). Грамматика. Штиво. Кључ за разумевање руских дијалеката*. Београд, 1940, 63 стр. и П. Ђорђевић, *Руски у сто часова. Увођење у руски језик*. Београд, 1940, 370 стр.

³⁷ Ј. Илић, *Руска грамматика за српске школе*. Београд, 1883, 208 стр.; 2., прерађено изд. Београд, 1893, 96 стр.; 3., исправљено изд. Београд, 1903, 96 стр.; 4. изд. Београд, 1908, 96 стр.; М. Анђелковић, *Практична руска грамматика за средње школе*. Београд, 1903, 59 стр.; 2., исправљено изд. *Грамматика руског језика за средње школе и самоуке*. Београд, 1908; 3. изд. Београд, 1922, 63 стр.; Р. Кошутин, *Грамматика руског језика. II. Облици*. Београд, 1914, 276 стр.; Р. Кошутин, *Грамматика руског језика. I. А. Општи део (Књижевни изговор)*. Петроград, 1919, LVI + 512 стр. (прво, београдско издање било је уништено током штампања, почетком Првог светског рата); С. М. Куљбакин, *Руска грамматика за седми и осми разред реалних гимназија*. Београд, 1930, VI + 94 стр.

³⁸ Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 153.

је Кошутић средствима графичког обликовања – избором различитих писмовних врста и величина – јасније раздвојио информационо-научну од трансформационо-дидактичке функције свога прегледа морфологије руског језика). Одсуство апаратуре организације усвајања у данашњем смислу те речи (питања, задаци, вежбања за самостални, фронтални и групни рад) у Ђуровићевој књизи не сматрамо довољним критеријумом за њено искључивање из уџбеничке литературе, јер је такво конструкцијско решење представљало општу појаву у прегледима граматике онога доба (малобројна, спорадично заступљена вежбања у рудиментарном облику, типолошки слабо разуђена – искључиво преводна и она усмерена на творбу облика – присутна су, наиме, само у другом издању Илићеве граматике, затим у Кошутићевој морфологији и код Куљбакина). Уместо класичних вежбања *Руски књижевни језик* садржи *Додатак* (стр. 119-130) са 11 краћих акцентовањих књижевних текстова (народна прича, одломак из *Слова о Игоровом походу*, одломак из *Приче о новгородској белој камилавици*, избор из Тјутчевљеве поезије, краће приче и одломци из дела Толстоја, Корољенка, Тургењева и Мерешковског), који су се могли користити за граматичку анализу и превођење у продуктивној етапи учења руског језика.

Руски књижевни језик излаже у 115 параграфа уводне напомене о руском језику у породици словенских језика, његовој графици и ортографији (стр. 3-13), материју фонетике са прозодијом и версификацијом (стр. 13-33), морфологије (стр. 35-99) и синтаксе (стр. 101-117). У односу на граматике које су му претходиле³⁹ издваја се по убедљиво најопсежнијем увиду у материјал фонетике (посебно у акустичко-артикулационе карактеристике руског гласовног система), акцентуације, творбе речи и синтаксе (подсетићемо да је фонетика у прегледима граматике руског језика била занемаривана све до Кошутића, а да су синтаксички материјал садржали само прво издање Илићеве граматике, и, изузетно редуковано, Куљбакинов приручник).

Као литературу за своје дело Ђуровић је на крају књиге навео Кошутићеву петроградску Фонетику, дела четворице руских академика – Н. Н. Дурновоа (1876-1937), Д. Н. Ушакова (1873-1939), В. И. Чернишова (1866-1949) и А. А. Шахматова (1864-1920), као и неколицине других истакнутих слависта из Русије (Ј. Ф. Буде, А. В. Михаилов, В. К. Поржезински) и иностранства (Р. Кошутић, који је у овоме списку наведен на првом месту, шведски слависта Лундел)⁴⁰. За време у које је писан Ђуровићев преглед граматике ова литература је, судећи и по годинама издања и по реномеу аутора, била актуелна и релевантна. На неким местима у подножним напоменама (фуснотама), као и у основном тексту, аутор се позива на додатне изворе, пре свега на класично дело младограматизма – „Принципе историје језика“ Х. Паула, затим на „Етнопсихологију“ В. Вунта, учење Б.

³⁹ Критички приказ садржаја, структурних компонената и конструкцијских решења у српским граматицима руског језика, сваке понаособ и у упоредном прегледу, в. у: Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 216-259.

⁴⁰ Н. Дурново, *Очерк истории русского языка*. Харьков, 1913; Д. Н. Ушаков, *Русское правописание*. Москва, 1911; В. Чернышев, *Законы и правила русского произношения*. Петроград, 1915; А. А. Шахматов, *Очерк современного русского литературного языка*. Петроград, 1913; исти, *Русский язык*. Санкт-Петербург, 1910; исти, *Синтаксис русского языка*. Ленинград, 1925; Е. Ф. Будде, *Русский язык*. Казань, 1916; А. В. Михайлов, *Опыт введения в изучение русского литературного языка и письма*. Варшава, 1911; В. К. Поржезинский, *Краткое пособие к лекциям по исторической грамматике русского языка*. Москва, 1911; Р. Кошутић, *Грамматика руског језика I* (sic!). Петроград, 1919; Lundell, *Lärobok i ryska språket*. Stockholm, 1911.

Делбрика, на једну Будеову студију из 1910., као и на сопствене расправе и чланке настале у оквиру дискусије о реформи руског правописа спроведеној 1917. (нажалост, без прецизног навођења библиографских података). О томе да се налазио под непосредним утицајем Вунтових и Паулових идеја⁴¹ сведоче многе Ђуровићеве констатације и одлике методолошког приступа: наглашено обраћање пажње на фонетику и физиологију гласова, издвајање елемената творбене структуре речи, довођење у везу синхроније са етимологијом, упоредном граматиком словенских језика и индоевропеистиком, а понајвише изразито повезивање лингвистике са психологијом и физиологијом и изношење низа етнолингвистичких запажања (о језику као одразу духа народа, стр. 3, о националним одликама физиологије гласова, стр. 13, и, посебно, поглавље *Учешће психичких фактора у животним процесима језика*, стр. 14-16). Ђуровић се при навођењу литературе није експлицитно позвао ни на једну граматику српског језика, али је овај недостатак ублажио веома честим позивањима на Кошутинева дела, која су му послужила не само као примарни извор, него и као методолошки узор. Од Кошутинева је Ђуровић преузео јединство компаративно-историјског и синхронијског приступа дескрипцији и анализи језичких појава и елемената, уз постављање дијахроније у службу синхроније, сагледавање морфолошких класа и категорија у јединству формално-граматичког, семантичког и синтаксичког аспекта, системско-категијални карактер поређења руских и српских језичких елемената (нпр. при компаративном сагледавању законитости акцентуације у два језика, стр. 18, 32, дистрибуције и граfiјско-ортографског означавања веларизованих и палатализованих сугласника, стр. 25-27). За разлику од Кошутинева и Ј. Илића, који инсистирају пре свега на методички релевантним разликама између руског и српског језика као узрочницима интерференције (отуда и назив „диференцијални метод“ за Кошутинев методолошки приступ), Ђуровић се, каогод и Куљбакин, позива и на методички релевантне сличности као чинилац позитивног трансфера – фацилитације. Конфронтирање је билатерално, односно обухвата и смер од руског ка српском, као доминантан, али и од српског ка руском језику (принцип двосмерности анализе у српску русистику увео је С. Куљбакин). Граматичке законитости усвајају се дедуктивно, од генерализација ка примерима, што је присутно и код свих Ђуровићевих претходника. У погледу удела дијахроније у излагању материје Ђуровић је ближи Илићу и Кошутину него Анђелковићу и Куљбакину (ови потоњи материји приступају синхронијски, што је условљено и знатно мањим обимом, и наглашено дидактичком наменом њихових дела).

У неким аспектима презентације материје Ђуровић је слабији од својих претходника. Морфологија, према изложена научно валидно и у тесној повезаности са фонетско-прозодијским и дериватолошким нивоом, није довољно базирана на синтаксичкој основи (принцип уведен већ у другом издању Илићеве граматике, а до танчина разрађен код Кошутинева и донекле Куљбакина): парадигматика се даје изоловано, без примера употребе облика у реченицама, и једино успостављање везе између поменуте две равни језика присутно је при излагању карактеристика непроменљивих речи – везника и предлога. Нема указивања на про-

⁴¹ Исп. В. А. Звегинцев, *История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях*. Ч. 1. Москва, 1963; А. А. Леонтьев, *Психоллингвистика*. Ленинград, 1967; Н. И. Голубева-Монаткина, *Предыстория психоллингвистики: Герман Пауль*. – Н. Ф. Уфимцева (ред.), *Этнокультурная специфика языкового сознания*. Москва, 1996, стр. 219-224.

блеме различите лексичке и синтаксичке спојивости речи, на којима Кошутин инсистира као на једном од средишњих чинилаца међујезичке интерференције. Примери из књижевних дела и из свакодневног језика дају се спорадично, а најдоследније су заступљени при излагању синтаксичке материје.

У чему је, међутим, Ђуровићев преглед нов и у којим решењима надмашује своје претходнике? Најпре, у већ констатованој вези излагања граматичке материје са материјалом етнолингвистике и психоллингвистике; друго, у инсистирању на повезивању фонетике и морфологије, фонетике и графије, морфологије и дериватологије; треће, у исцрпним прегледима творбених модела; четврто, у најкомплекснијем и најобухватнијем прегледу синтаксичке материје, изложеном модерном терминологијом, са мноштвом илустративних примера (и пратећим преводима, посебно када је реч о специфичним појавама руске синтаксе). Приликом излагања конфронтационе проблематике Ђуровић се позива и на дијалекатски материјал српског језика ради лакшег уочавања аналогичности (нпр. објашњење акустичко-артикулационих одлика умекшаних сугласника у руском језику и у неким ијекавским говорима – стр. 27). Понегде се, као и код Кошутина, указује на социолократску (стр. 29 – губљење финалног *л'* у говору необразованих носилаца руског језика у примерима типа *рубль, корабль*) или дијалекатску димензију одређених језичких појава (образовање будућег времена са глаголом *стать* и инфинитивом), а има и позивања на карактеристике индивидуалног ауторског израза (стр. 88 – специфична партиципска образовања код Гогоља). У *Руском књижевном језику* указује се и на актуелна питања језичке нормативистике, посебно при подробном сагледавању реформе руског правописа (стр. 6-8). Уџбеник је, иначе, штампан новим руским правописом из 1917., што је новина у српској русистичкој литератури тога доба; од усвојених реформисаних решења Ђуровић се оглађује само у два случаја (изостављање јата и десетеричног и из инвентара графема, стр. 8), али их при писању руског текста доследно спроводи. Појаве у књижевном језику сагледавају се на неким местима еволутивно, у историјском развоју (нпр. систем личних заменица, стр. 64; губљење копулативних глагола у презенту, стр. 107). Нарочито се инсистира на уделу црквенословенског језика у конституисању руског књижевног језика, посебно на лексичком плану (стр. 5).

У целини посматрано, Ђуровићева граматика написана је у коштућевском духу, са модерним научним приступом, валидним теоријско-спознајним коментарима и репрезентативном емпиријском грађом. Ова књига је, судећи по концепцији, композицији, селекцији и презентацији материјала, настајала као уџбеник за студенте Православног богословског факултета, који су за праћење најзахтевнијих сегмената њене материје (имамо у виду дијакроничке и компаративно-историјске коментаре) поседовали неопходна предзнања захваљујући заступљености одговарајућих дисциплина у програмима теолошких студија⁴². Могла се, наравно, примењивати и на студијама руске и словенске филологије, али су у том

⁴² Сагласно студијском плану из 1921. године, студенти теологије слушали су такве контактне и комплементарне дисциплине као што су Црквенословенски језик са палеографијом, Историја српског народа и осталих јужних Словена са етнографијом и историјом књижевности, а према плану из 1923., који је био на снази у време Ђуровићевог хонорарног ангажмана, Црквенословенски језик са палеографијом (4 часа седмично на првој години, напореда са Руским језиком). – Исп. Д. Сандо, *Историјат наставних планова на Православном богословском факултету*. – Богословље, Београд, 2006, бр. 1, стр. 177-180.

профилу као основна наставна средства коришћени Кошутићеви *Руски примери*⁴³ и његова *Граматика*. *Руски књижевни језик* је, по нашем мишљењу, свакако имао и дидактичку, а не стриктно научну намену, како сматра Д. Дамљановић⁴⁴ – на тај нас закључак, поред неких већ побројаних аргумената (присуство апаратуре организације усвајања у виду додатних текстова за читање и граматичку анализу, имплицитна усмереност на предзнања и потребе студената теологије), упућују манир излагања (изношење чињеница и генерализација руског језика у линеарном поретку по принципу нарастања тешкоћа), присуство преводних еквивалентата и примера употребе у презентацији лингвистичких чињеница, максимално повезивање морфолошке са фонетском материјом (уз велики број примера, па и читавих парадигми даје се транскрипција изговора, што би у једној научној систематици било излишно), као и инсистирање на детаљним практичним упутствима везаним за изговор руских гласова (уз поређење са српском артикулацијом). Ипак, неоспорно је да је овај уџбеник написан са нешто слабијим осећајем за дидактичко обликовање излагања материје руског језика у условима отпочињања практичног овладавања њиме, услед чега је онима који су руски језик учили тек у високошколском образовању (а њих је у Србији тога доба, због редукције наставе на нижим ступњевима⁴⁵, било највише), морао бити претежак. Вероватно су сложеност презентације лингвистичког материјала у односу на реалну комуникативну компетенцију носилаца српског језика који усвајају руски језик и опсег филолошких предзнања неопходних за праћење излагања, сужавајући круг потенцијалних корисника ове књиге, узроковали одсуство нових издања и њено постепено падање у заборав.

Сасвим је другачији сплет околности довео до падања у заборав друге Ђуровићеве књиге из области русистике – његовог *Руско-српскохрватског речника са граматиком руског језика* из 1936. године. Десет година након појављивања првог издања тога дела појавило се друго, постхумно објављено репринт издање, које је, међутим, непосредно по изласку из штампе наишло на радикалну критику⁴⁶ тадашњег управника Катедре за славистику Радована Лалића⁴⁷. Већ сама чињеница да је критика једног лексикографског дела објављена на страницама утицајног органа КПЈ речито говори да она није имала карактер научне, него идеолошке полемике. На почетку свога чланка Лалић констатује да се у српском и југословенском издаваштву „осећала потреба за једним добрим руско-српским речником“, нарочито после Другог светског рата, „када су се нарочито развиле и учврстиле културне везе наших народа са руским народом и осталим народима Совјетског Савеза“, при чему узрок постојања празнине у литератури ове врсте он види у необезбеђености услова за организовани лексикографски рад у области русистике у старој Југославији, „јер се у њој спроводила политика којој је био циљ што потпуније одвајање наших народа од народа СССР-а“⁴⁸. За Ђуровићев

⁴³ Р. Кошутић, *Примери књижевног језика руског*. Књ. 1: *Текстови*. – 292 стр.; Књ. 2: *Напомене*. – 226 стр.; Књ. 3: *Речник*. – 360 стр. Београд, 1910; друго изд. Београд, 1911; треће изд. Београд, 1926.

⁴⁴ Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 153.

⁴⁵ Исп. Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 143-145.

⁴⁶ Р. Лалић, *Једна рђава и штетна књига*. – Борба, Београд, бр. 170, 17. јул 1946, стр. 2-3.

⁴⁷ У време објављивања ове критике опус Р. Лалића био је и у квалитативном и у квантитативном погледу неупоредиво слабији од Ђуровићевог. Исп.: К. Ичин, К. Кончаревић, *Библиографија радова Радована Лалића*. – Славистички зборник, књ. 7-8. Београд – Никшић, 1997, стр. 157-168.

⁴⁸ Р. Лалић, *Нав. дело*, стр. 2.

речник Лалић сматра да „није могао задовољити ни потребе времена у коме се појавио“, а камоли потребе данашњице, с обзиром на велики удео архаичне и дијалекатске лексике, с једне, и одсуство лексичког материјала насталог после Октобарске револуције, у епоси изградње социјализма у СССР-у, с друге стране. Замера се што у речнику нема лексема типа *колхоз, конвейер, комсомол, красноармеец, миномет, партизан, пулемет, профсоюз, прибавочная стоимость, строительство, пятилетка, кулак, хозяйчик, хлебозаготовка, хозрасчет*, док су у њему заступљене «све могуће речи које означавају какве црквене предмете или се тичу богослужења»⁴⁹. Највећу тежину, свакако, имале су примедбе везане за семантизацију речи са наглашеном идеолошком компонентом: «Доиста је необјашњиво», пише Лалић, «да се 1946. у Београду штампа књига у којој се црноштинашки, погромашки *Савез руског народа* назива патриотском организацијом» (у речничком чланку *союзник*), критикује се и то што се *большевизм* тумачи као «учење присталица Марксовог максимализма», *пролетарий* семантизује као *бескућник, классовый – сталешки, Советская Россия – Русија којом управља савет комесара*, и сл. У својој идеолошкој искључивости Лалић иде дотле да Ђуровићев речник доводи у везу са речницима публикованим у старој Југославији кроз које је пропагиран фашизам, попут *Talijansko-hrvatskog rječnika* Ивана Андровића. Закључак је неопозив: „Објављивање Ђуровићевог речника у старој Југославији могло се објаснити. Али оно се не може објаснити нити оправдати данас, у нашој народној држави. Ми не смемо дозволити да се у ма којој форми и макар делимично обнавља културна политика старе Југославије. <...> Зато не смемо дозволити разним шпекулантима да братство наших народа са народима Совјетског Савеза искоришћавају као конјунктуру за своје шпекулације»⁵⁰. Оваква пресуда била је више него довољна да осујети сваку помисао на поновно издавање Ђуровићевог речника, иако ће на појаву волуминознијих руско-српских речника српскохрватска јавност чекати још доста дуго – до изласка речника М. С. Московљевића⁵¹, односно Р. Ф. Пољанеца и С. М. Мадатове-Пољанец⁵² (о томе колика се празнина у литератури ове врсте тиме створила сведочи и податак да у међувремену ни Кошутевићев речник није доживео поновно издање).

Руско-српскохрватски речник са граматиком руског језика представљао је за своје доба значајан лексикографски подухват. Претходила су му малобројна дела ове врсте⁵³, у односу на која је овај речник најволуминознији. Грађу за своје дело аутор је, према наводу из *Предговора*, сакупио још од времена службовања на Филозофском факултету у Скопљу, дакле петнаестак година, а као главни извор служио му је најрепрезентативнији (и до данас по обухвату непревазиђени)

⁴⁹ Р. Лалић, *Нав. дело*, стр. 2.

⁵⁰ Р. Лалић, *Нав. дело*, стр. 3.

⁵¹ М. С. Московљевић, *Руско-српскохрватски речник*. Нови Сад, 1959.

⁵² R. F. Poljanec, S. M. Madatova-Poljanec, *Rusko-hrvatskosrpski rječnik*. Zagreb, 1962.

⁵³ Т. Стојановић, *Ручни речник руско-српског језика*. Београд, 1891 (недовршен); М. Анђелковић, *Речник руско-српски*. Београд, 1903; П. Протић, *Учитељ руског језика или речник руских речи распоређених логичним редом са фразеологијом и кратким изводом из фонетике и граматике за ученике гимназије и за друге ученике и самоуке*. Београд, 1904; Р. Кошутевић, *Примери књижевног језика руског. Књига III: Речник*. Београд, 1910 (2. изд. 1911, 3. изд. 1926). Иначе, речници у саставу уџбеника руског језика, обима од 643 речи, колико садржи парцијални речник читанке Ј. Павловића (1873), до 2.321 реч у речнику у склопу првог издања Илићеве граматике (1883), били су присутни као структурни елемент у скоро свим уџбеницима, читанкама и граматикама руског језика у Србији до 1941. (исп. Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 211-215).

речник руског језика који је могао имати на располагању – *Толковий словарь живаго великорусскаго языка* В. И. Даља⁵⁴ (овде је, с обзиром на напред наведене Лалићеве земерке, умесно напоменути да речници који би, између осталог, бележили и вокабулар совјетске епохе, у време настанка Ђуровићевог дела нису постојали: 1935. појавио се први том Ушаковљевог речника, док је последњи, четврти том изашао тек 1940). Материјал је, по ауторовим речима, ексцерпиран и из „књижевних и научних руских дела“, што је у непосредној вези са његовом интенцијом да дело послужи „како академској омладини, тако и ширим интелегентним круговима који не би хтели да изгубе везу са духовним творевинама руског народа“⁵⁵. У структуралном погледу, књига је састављена од неколико целина: *Објашњења* (акцентатски знаци, скраћенице) (стр. 9-10), *Руска азбука* (стр. 12), *О руском правопису* (стр. 15-17), *Фонетика* (17-29), *Морфологија* (30-73) и *Речник* (75-1101). У оквиру речничког чланка дају се, поред семантизације као његове стожерне компоненте, творбене, граматичке, фонетске (на низу места са транскрипцијом), акцентатске, рекцијске карактеристике, примери употребе у карактеристичним синтагмама и фразеологизмима, указује се на стилистичку маркираност (нпр. *ирон.*, *књиж.*, *народ.*, *обич.*, *старин.*), сферу употребе (*апотек.*, *богослов.*, *етногр.*, *филоз.*, *грађ.*, *кројач.*, *медиц.*, *муз.*, *обућ.*, *пчел.*, *правн.*, *умет.*, *цркв.*), порекло (*цркв.слов.*, *грч.*, *холанд.*, *итал.*, *јевр.*, *монг.*, *нем.*, *словач.*, *шпаньол.*) и дијалекатску обојеност речи (*јужнорус.*, *малорус.*, *москов.*, *сибир.*), са укупно 97 категорија у које су лексеме разврстане. Речнички чланак организује се по принципу творбеног гнезда, али тако да су на једном месту дате истокоренске лексеме које почињу одређеним словом (нпр. *крахмал*, *крахмалистый*, *крахмальный*, *крахмальщик*, *крахмальщица*, *крахмалить*; *дерзкий*, *дерзновенный*, *дерзновение*, *дерзостный*), док су префиксална образовања са њиховим изведеницама дата на месту које им припада по азбучном реду (*наклад*, *накладывание*, *накладка*, *накладной*, *накладистый*, *накладная*; *беззаконность*, *беззаконие*, *беззаконник*, *беззаконница*). Семантизација је вршена најчешће средствима српског језика – одговарајућом лексемом или низом лексема, као и синтагматски или описном дефиницијом, али је у лексикографској обради терминолошке лексике веома често присутан и латински или грчки језик, нпр. *крыжовник бот.* 'Ribes grosularia, огрозд'; *пантомима* '(лат. pantomima, грч. πάντα све, у сваком смислу, мимичка подражавање) изражавање мисли и осећања покретима лица и тела; врста балета'. Лингвокултуролошки коментари су дати приликом семантизације безквивалентних лексема, најчешће кратко и језгровито, нпр. *кокошник* 'кокошник, украс главе сличан дијадеми, који носе руске жене'; *кулич* 'ускршњи колач, куглов'; *богатырь* 'великан, витез, јунак'; *армяк* 'сељачки гуњ, дугачки огртач', али има и примера детаљних енциклопедијских објашњења, нпр. *жидовствующая ересь* 'јерес која се јавила у XV в. у Новгороду. Присталице ученога Јеврејина Схарија, оснивача ове јереси, нису признавали св. Тројицу, божанствено Исусово порекло, Јована Крститеља, ни светитеље, ни цркву као место молитве, нити су поштовали крст и иконе'; *земщина истор.* 'у старој претпетровској Русији обла-

⁵⁴ Прво издање Даљевог речника датира из 1863-66, а друго, исправљено и допуњено, којим се вероватно Ђуровић служио, из 1880-82. године.

⁵⁵ Д. Ђуровић, *Предговор за прво издање*. [У:] *Речник руско-српскохрватски са граматицом руског језика*. Београд, 1936, стр. 6-7.

сти које нису за време Ивана Грознога ушле под надзор царевих телохранитеља; 2. становништво једне области'. Посебна пажња поклања се устаљеним синтагмама и фразеологизмима (нпр. у чланку *зеленый*: *напиться до зеленого змия* 'опити се'; *зеленая неделя* 'задушна недеља'; *рыцари зеленого стола* 'карташи за зеленим столом'; *каблук – быть под каблуком* 'бити под папучом'), као и паремијама (*катанье – не мытьем, так катаньем* 'ако не иде лепим, ићи ће силом'; *жестко – мягко стелет, да жестко спать* 'на језику мед, а у срцу јед'; *корабль – большому кораблю большое и плавание* 'коме је више дато више се од њега и тражи'). Енциклопедијска објашњења присутна су и при семантизацији терминолошке и професионалне лексике, нпр. *лексикология* 'наука о саставу и развоју речи'; *анахронизм* 'анахронизам, погрешно рачунање у времену, замена једне епохе другом'. Речник није лишен извесних пропуста: најчешће је то погрешна расподела речи по творбеним гнездима (нпр. придев *образцовый* тумачи се у оквиру чланка *образование*, а не *образец*, *катавасия* се смешта у исто творбено гнездо са речима *каравасица*, *катавасник*, *катавасница*, *мироухание* заједно са *мирочувствие*), затим неправилно навођење лексема по азбучном реду, посебно при пребацивању са старог на нови правопис, а има и, веома ретких, примера неуспешне семантизације (*катавасия* 'црквено певање са два хора'; *проголодаться* 'бити гладан'). Ипак, мислимо да није било основа за Лалићеву тврдњу да Ђуровић «није био дорастао тако важном послу као што је писање руско-српског речника» – напротив, за своје време он је, уколико имамо на уму еволуцију лексикографских техника у нашој литератури ове врсте, извео подухват достојан уважавања, подухват иза кога су стајали огроман ентузијазам, лингвистичка компетентност и несвакидашња ерудиција.

На основу свега до сада изнетог, мислимо да Димитрију Ђуровићу припада једно од најистакнутијих места у нашој међуратној славистици. Он нам се истовремено показује и као личност несвакидашњег интелектуалног формата, широких интересовања и, не на последњем месту, достојанственог исповедања својих убеђења, утемељених на хришћанским и национално-патриотским начелима, по цену великих страдања, па и мученичке смрти. Православном богословском факултету у Београду чини част то што је у свом професорском колегијуму имао и овог часног интелектуалца коме време и средина ни за живота ни задуго после смрти нису били наклоњени. Стицајем неповољних животних околности, с једне, потоње идеолошке дисквалификације, с друге стране, али и необрађености његове плодне и вишедимензионалне делатности, током минулих деценија Димитрије Ђуровић остао је, нажалост, на маргинама историје српске славистике. Уколико овај рад буде допринео ревидирању оваквог становишта, сматраћемо да је постигао свој циљ.

Из историје преподавања славистике на Православном богословском факултете БГУ:
д-р Димитрий Дџурович (1882-1945)

Резюме. В работе на основании архивных материалов и доступных источников освещается жизненный путь, а также богатое и разнообразное творчество д-р Димитрия Дџуровича (1882-1945), с особым учетом его преподавательской деятельности на Православном богословском факультете Белградского Университета. Анализируются его важнейшие труды – *Русский литературный язык* (1931) и *Русско-сербскохорватский словарь с грамматикой русского языка* (1936) в контексте своей эпохи и с позиций современной лингвистической русистики.